

Vpliv Bohoričeve slovnice na Hipolitov trijezični slovar

Alenka Jelovšek

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, Slovenija, alenka.jelovsek@zrc-sazu.si

DOI: <https://doi.org/10.18690/um.ff.3.2024.16>

ISBN: 978-961-286-878-9

V prispevku je predstavljen vpliv slovarčkov v Bohoričevi slovnici *Arcticae horulae* (1584) na Hipolitovo predelavo prvega (latinsko-nemško-slovenskega) dela rokopisnega trijezičnega slovarja *Dictionarium trilingue*. Na podlagi primerjave samostalnikov, ki imajo pri Bohoriču latinsko ustreznico na črke A–Ex, je prikazano Hipolitovo (ne)upoštevanje Bohoričeve predloge na različnih jezikovnih ravneh (pisni, glasoslovni, oblikoslovni, besedotvorni, leksikalni).

Ključne besede: slovenski jezik, Hipolit Novomeški, Adam Bohorič, *Arcticae horulae*, *Dictionarium trilinguae*

This article discusses the influence of the vocabulary lists in Bohorič's grammar *Arcticae horulae* (1584) on Hippolytus' reworking of the first (Latin-German-Slovene) part of the manuscript trilingual dictionary *Dictionarium trilingue*. The comparison of Bohorič's nouns with their Latin equivalents beginning with the letters A to Ex shows Hippolytus' (non)adherence to Bohorič's model on various linguistic levels (orthographic, phonological, morphological, word-formation, lexical).

Keywords: Slovene, Hippolytus of Novo Mesto, Adam Bohorič, *Arcticae horulae*, *Dictionarium trilinguae*

Uvod¹

Trijezični slovar *Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimis Europæ linguis compositum, in anteriori parte latino-germanico-sclavonicum, in posteriori parte germanico-sclavonico-latinum, [...] Calamo, et opera R. P. HIPPOLYTY, Rudolphswertensis, Ordinis Minorum Capuccinorum Provinciæ, Styriæ Concionatoris, et quondam SS. Theologiae Lectoris*

¹ Prispevek je nastal v okviru programa P6-0437, ki ga financira ARIS.

concinatum, ki ga je kapucin o. Hipolit Novomeški² pripravil v letih 1711–1712, prinaša več kot 30.000 različnih slovenskih besed (s skupno ok. 324.000 pojavitvami) kot ustreznic za latinske in nemške iztočnice.³ Hipolit ga je sestavil »na korist sebi in mladim redovnikom, kateri v jezikovnem neznanju potratijo več časa za besedo nego za stvar«⁴ (Kidrič 2013 [1928]). Slovar, ki mu je bil za osnovo latinsko-nemški in nemško-latinski slovar Johanna Friesa (Ioannes Frisius),⁵ je za tisk pripravil v dveh delih: latinsko-nemško-slovenski del je bil končan do marca 1711, nemško-slovensko-latinski del pa aprila 1712. Prvi del slovarja se je že začel tiskati (ohranjen je natisnjeni naslovni list), a se je tisk kmalu ustavil. Hipolitu, ki je hotel slovarju dodati kratko slovnico za sklanjatve in spregatve, je namreč tiskar J. Mayr prinesel izvod Bohoričeve slovnice. »A ker je bil slab poznavavec ne le slovenskih tiskov 16. stol., ampak tudi Valvasorja, ga je Mayer povsem zmedel, ko mu je 1711 prinesel Bohoričevo slovnico, katere eksistenca kapucinu prej ni bila znana. Jel je slovar v smislu Bohoričeve ortografije popravljati, toda dela ni dovršil« (Kidrič 2013 [1928]). Bohoričev črkopis je Hipolit upošteval že pri pripravi nemško-slovensko-latinskega dela, popravljanje prvega dela slovarja pa je po črki E opustil in slovar je ostal nenatisnjen,⁶

² Več o Hipolitu Novomeškem gl. Kidrič 2013 [1928], Orel 2022: 171–173.

³ Obrnjeni *Slovensko-nemško-latinski slovar po rokopisnem slovarju Hipolita Novomeškega Dictionarium trilingue (1711–1712)*, ki je bil izdelan na podlagi listkovnega gradiva Jožeta Stabeja in je od leta 2022 dostopen na portalu Fran, vsebuje skupaj s kazalkami skoraj 40.000 iztočnic.

⁴ Sam Hipolit je o tem v uvodu v slovar navedel: »Kajti ko sem opazil omenjene nove in neizkušene pridigarje, ko so mnogokrat letali sem in tja in od bolj izkušenih skušali izvedeti pravi pomen imen, glagolov in stavkov, tedaj sem postal do njih usmiljeno mehkoben; ko so mi sami povedali vso resnico, sem namreč spoznal, da so včasih porabili domala toliko časa za raziskovanje maternega jezika kakor za glavni študij pridige« (prevod Ahačič 2012: 203).

⁵ Breznik (1926: 135–136) domneva, da je uporabljal izdajo iz leta 1709.

⁶ Da pri delu ni vztrajal do konca, lahko deloma pripišemo zamudnosti popravljanja obsežnega rokopisa (latinsko-nemško-slovenski del obsega 750 strani, od tega A do Ex 234 strani, prepis od A do Ex pa 252 strani) in drugim obveznostim (razne samostanske službe je opravljal vsaj od leta 1707; Kidrič 2013 [1928]), deloma pa njegovemu prepričanju, da za potrebe kapucinskih pridigarjev zadostuje rokopisni slovar, ki ga je ubesedil tudi v svojem uvodu: »Ko sem sprva začel pisati to delo, ga nisem, priznam, nikdar nameraval dati v tisk. Niti pomisliti nisem hotel na to, kar se je mnogim bolj večjim tega jezika zdelo vsaj nadvse težko, če že ne nemogoče. Na začetku sem si zatorej za cilj svojega dela, proti kateremu sem se želel usmeriti, zadal samo, da bi našim novim in neizkušenim slovenskim pridigarjem

namesto njega pa je Hipolit leta 1715 pripravil novo izdajo Bohoričeve slovnice.⁷

Prepis kaže po Brezniku znaten napredek: »Prepis je pomnožen in ima mnogo lepih besed, ki jih v Dict. I še ni zabeležil« (Breznik 1926: 141), vendar ta napredek Breznik pripisuje predvsem večjemu upoštevanju Kastelec-Vorenčevega slovarja v primerjavi z izvirnikom. Kot že Kidrič (2013 [1928]) tudi A. Legan Ravnikar v svojem pregledu Hipolitovega besedotvorja navaja Hipolitove popravke po Bohoričevem pravopisu, hkrati pa ocenjuje, da je popravljeni rokopis pravopisno in jezikovno precej izboljššan (Legan Ravnikar 2022: 187), pri čemer ne opredeljuje podrobneje, kakšne so te jezikovne izboljšave in ali so tudi te povezane z Bohoričevo slovnico.

Redke dosedanje obravnave Hipolitovega prepisa v povezavi z Bohoričevo slovnico so tako poudarjale predvsem vpliv slovnice na pisno podobo Hipolitovega slovarja, niso pa se ukvarjale z morebitnim vplivom na drugih jezikovnih ravninah, čeprav je na več mestih poudarjena izboljšana jezikovna podoba v prepisu v primerjavi z izvirnikom. Namen pričujočega prispevka je zato na podlagi primerjave izbranih samostalnikov, ki imajo latinske ustreznice na A–Ex, v slovarčkih Bohoričeve slovnice *Arcticae horulae* (1584) s slovenskimi ustreznici za iste latinske iztočnice v izvirnem rokopisu (NUK, Ms 175) in predelanem rokopisu (NUK, Ms 352) oceniti, v kolikšni meri in na katerih jezikovnih ravninah (zapis, glasoslovje, oblikoslovje, leksika) je Bohoričeva slovnica vplivala na Hipolitove slovenske ustreznice. Primerjalno so upošteevane tudi slovenske ustreznice v drugem (nemško-slovensko-latinskem) delu izvirnega slovarja (NUK, Ms 175), ki ga je Hipolit dokončal po seznanitvi z Bohoričevo slovnico. Izhodišče za raziskavo predstavljajo Bohoričevi slovarčki samostalnikov vseh treh spolov v slovnici (Bohorič 1584: 48–63; podrobneje o njih Ahačič 2007: 130–132), ki imajo latinske ustreznice na A–Ex, pri Hipolitovem slovarju pa je bil za prvi del pregledan skenirani izvirni rokopis (dostopen na portalu *dLib*), podatki za drugi del in za prepis pa so vzeti iz listkovnega gradiva Jožeta Stabeja za obrnjeni *Slovensko-nemško-latinski slovar po rokopisnem slovarju Hipolita Novomeškega Dictionarium trilingue (1711–1712)*, dostopnega na slovarskem portalu *Fran*.

spisal nekakšen slovar v primernem obsegu in bi ga spisanega pustil, da bi ga uporabljali, ko bi sestavljali svoje pridige« (prevod v Ahačič 2012: 203).

⁷ Podrobneje je Hipolitovo slovnico in njeno razmerje do Bohoričeve ter do poznejše celovške predelave predstavil K. Ahačič (2012: 87–166).

Analiza vpliva Bohoričevih slovarčkov v slovnici na samostalnike v izvirniku in prepisu Hipolitovega latinsko-nemško-slovenskega slovarja

Pisna ravnina

Največ sprememb najdemo na pisni ravnini, zlasti pri zapisu sičnikov in šumnikov, ki jih je Hipolit v prvotnem rokopisu prevladujoče zapisoval obratno kot Bohorič (<s> za /s/, <ʃ> za /z/, <sh> za /š/, <fh> za /ž/),⁸ v prepisu pa je zapis v splošnem uskladil z Bohoričem, in sicer tudi pri besedah, kjer ni imel neposredne Bohoričeve predloge, hkrati pa zamenjave znakov ni izpeljal popolnoma dosledno.⁹ Nekaj primerov je prikazanih v preglednici 1:

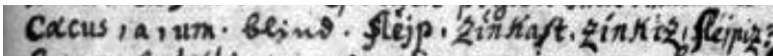
Bohorič	Latinska ustreznica	Hipolit I. del	Hipolit prepis
Hifha, fhe	domus	hísha, kózha, kájfha, pošlupje: dru <u>fh</u> ina, <u>fh</u> lahta, rodbina	hi <u>ff</u> ha, po <u>ʃ</u> lúpje: drushína, <u>sh</u> lahta, rodbína
Nezhaft, fti Sramota, e idem	dedecus	<u>sh</u> pot inu <u>s</u> ramóta, nes <u>sp</u> odóba, nez <u>h</u> ást, neposhtejne, nes <u>sp</u> odóbnost, nes <u>sp</u> odóbszhina	<u>fh</u> pot inu <u>f</u> ramóta, nes <u>sp</u> odóba, nezhaft
Lubesnivoft, fti	comitas	per <u>já</u> fnost, lubef <u>ni</u> voft, dobru <u>t</u> livost, lublivost, vs <u>é</u> zhnost	pri <u>á</u> snof <u>t</u> , lubes <u>ni</u> voft, per <u>f</u> er <u>z</u> hnof <u>t</u>
<u>Sh</u> liza, e	cochleare	<u>fh</u> liza, kúhalniza	<u>sh</u> liza, kúhalniza

Tudi v primerih, kjer je imel neposredno Bohoričevo predlogo, pa sprememba grafemov ni bila vedno dosledna, npr. pri latinski iztočnici *bovile*

⁸ V prvotnem rokopisu je tako Hipolit izbral enaki črkovni znamenji za /s/ in /z/ kot pozneje Pohlina. Verjetno lahko to izbiro pripišemo podobnemu razlogu, kot ga Toporišič (1983: 102) navaja za Pohlina, in sicer glede na večinsko glasovno vrednost grafema v latinščini. »Ta pisava ne ustreza tradiciji, a ni slaba, ker je v vsakem tekočem besedilu /s/ veliko pogostejši kot /z/« (Neweklowsky 2013: 158–159).

⁹ Kopitar (1809: 98) je Hipolitovo pisavo pred seznanitvijo z Bohoričem primerjal s stanjem pri Svetokriškem in ocenil, da je bil zaradi zamenjave <s> in <ʃ> »samo še nevarnejši za naš pravopis: pa tudi po seznanitvi z Bohoričem ne izpolnjuje našega pričakovanja« (prevod v Toporišič 1989: 241). Toporišič pa jo je označil kot »nadaljevanje prejšnjega nereda« (Toporišič 1989: 242).

je Hipolit ohranil <s> za /s/ v priponi *-ski*, čeprav ima Bohorič v slovnici <ſ>: Boh. *Voloufka ſhtala* – Hip. I. del *volouska, govédska ali krávja štálla ſhtála*, prepis *volóuska, govédska ali kravja ſhtalla*. V navedenem zgledu lahko opazimo tudi zapis <fh> za /š/ v prvotnem rokopisu, ki nepričakovano ustreza Bohoričevemu, a prečrtani zapis *štálla* pred njim navaja na sklep, da je šlo za poznejši popravek, ko je že dobil Bohoričevo slovnico. To potrjuje tudi zapis slovenskih ustreznice pri iztočnici *caprile* v obeh rokopisih, kjer je v prvem rokopisu za /š/ pred /t/ izpričan zapis <ſ> pod vplivom nemškega črkopisa: Boh. *Kosja ſhtala* – Hip. I. del *kosja štalla*, prepis *kosji hleu, ali ſhtalla*). Domnevo o poznejših vnosih v prvotni rokopis potrjujejo tudi številni primeri spremenjenih zapisov <s> in <ſ>, prim. sliko 1.¹⁰

Da je Hipolit pri prepisu uporabljal Bohoričeve slovarčke, bi lahko kazalo upoštevanje nekaterih Bohoričevih odstopajočih položajskih zapisov (npr. zapis končnega /s/ s <s>: Boh. *Vus, si*, lat. *axis* – Hipolit I. del *perva ali sajdna Vuſs per énimu Vosu*, prepis *pèrva ali sajdna vus, ali ofsa*). A najdemo tudi primere, ko je Hipolit v prepisu ohranil zapis <s> za končni /s/ v primerih, kjer ima Bohorič v slovarčku drugačen grafem, npr. Boh. *Gof, fi*, lat. *anfer* – Hip. I. del *gus ali gos*, prepis *gús*.

Da je Hipolit v splošnem posplošil Bohoričevo prevladujočo rabo grafemov in da se ni neposredno zgledoval po zapisu posameznih besed v Bohoričevih slovarčkih, kaže npr. tudi primer, kjer je Bohorič za /š/ izjemoma uporabil nemško tročrkje <sch>, Hipolit pa zapis <fh>: Boh. *Elefantovu ſchrajanje, viga, nja*, lat. *barritus* – Hip. I. del *tu rinzhájne, ſhrajaine ali resitajne tiga flona*,¹¹ prepis *risgitánje, ali ſhrajánie tiga flonna*.

Sicer lahko najdemo posamezne primere, kjer je Bohoričev zapis morda vplival na Hipolita pri drugih soglasnikih, npr. pri spremembi zapisa <c> v <k> za /k/ (Boh. *krona, e*, lat. *diadema* – Hip. I. del *Kraléva Cróna, ali Kraléva pinta*, prepis *ena kraléva glavna pinta ali krona*), vendar so pogostejši primeri, ko je Hipolit npr. kljub Bohoričevim podvojenim soglasnikom ohranjal zapis iz izvornika (Boh. *Temma, e*, lat. *caligo* – Hip. I. del *temá*,

¹⁰ V nekaterih primerih je težko natančno določiti, kateri znak je bil prvoten in kateri nadpisan.

¹¹ Tudi v tem primeru so bili zapisi <s> in <ſ> v prvotnem rokopisu slovarja spremenjeni, da ustrezajo Bohoričevi prevladujoči rabi.

tem(n)óta, prepis *temâ*, *temóta*, *meglá*, *mrak*) ali ga spremenil v nasprotju z zapisom pri Bohoriču (Boh. *Voloufska fhtala* – Hip. I. del *volouska*, *govéd-ska* ali *krávja fátlla fhtála*, prepis *volóuska*, *govéd-ska* ali *kravja fhtalla*). Pri prepisu tudi ni upošteval Bohoričevega pisnega prilikovanja po zvonečnosti v soglasniškem sklopu *dk > tk* (Boh. *Slatkufi*, *fíi*, lat. *dulcedo* – Hip. I. del *sladkúst*, *slast*, prepis *flast*, *fladkúft*), prav tako Bohoričevemu zgledu ni prilagajal zapisa za sklop /ji/ (Boh. *Njiva*, *ve*, lat. *ager* – Hip. I. del *polle*, *Nýva*, *pulle*, prepis *pollé* ali *pulje*, *nyva*: *tudi grunt* ali *pollé eniga mešta*). O Bohoričevemu vplivu pa lahko sklepamo pri zapisu odrazov za *ń* sredi besede, kjer pa gre najverjetneje za glasovno razliko,¹² ki bo obravnavana v naslednjem sklopu.

Glasi slovna ravnina

Od predvidenih glasovnih sprememb lahko Bohoričevemu vplivu najbolj zanesljivo pripišemo zgoraj omenjeno spremembo odraza za *ń*, npr. Boh. *Draginja*, *nje*, lat. *caritas* – Hip. I. del *dragyna*, *pománkajne*, *lubesen*, prepis: *dragíña*, *pománkanie*, *lubésen*; Boh. *Elefantovu fshrajanje*, *viga*, *nja*, lat. *barritus* – Hip. I. del *tu rinzhájne*, *fshrajaine* ali *resitajne* tige *flona*, prepis *risgitánje*, ali *fshrajánje* tige *flonna*. Kot kažeta zgleda, je bila tudi ta sprememba posplošena in ni bila vezana samo na besede, za katere je imel Hipolit predlogo v Bohoričevih slovarčkih. Prav tako Hipolit ni upošteval Bohoričevega odstopajočega odraza *jnj*¹³ pri samostalniku *znanje*, ki ga je pri prepisu dodal pod latinsko iztočnico *consuetudo* (Boh. *Snajnje*, *nja*, lat. *consuetudo* – Hip. I. del *Navada*; *stára Navada*, *perstanuvájne*, *spofnajne*, prepis *naváda*; *ushánza*, *stara naváda*, *stanuvájne*, *sposnánje*, *snanje*, *priásnofi*).

¹² M. Merše, F. Jakopin in F. Novak (1992: 324) za slovenski knjižni jezik 16. stoletja domnevajo, da pisne dvojnice pri zapisu *ń* (podobno kot pri *í* in polglasniku) odražajo izgovorno nihanje; navedene glasove opredeljujejo kot »šibke točke« glasovnega sistema slovenskih protestantov.

¹³ V nekaj primerih pa lahko odraz *jnj* najdemo v nemško-slovensko-latinskem delu: *Bekant machen. na snájñje dáti, ozhitnováti, ozhítnu délati. Notum facere; Heimlich Zuerkennen geben. na tihim magníti, skrivfhi dáti saftopíti, na fnájñje dáti. Innuere, Indicare secreta*. Vendar tudi v tem delu prevladuje odraz *nj* (navadno zapisan z <ní>). Na pisno odstopanje pri zapisu tega glasu od Bohoriča je opozoril že Kopitar (1809: 83).

Med potencialno glasovnimi spremembami je tudi zapis polglasnika, za katerega pa ni nedvoumno, da različen zapis nujno odraža tudi različne glasovne realizacije. Bohoričev vpliv na Hipolita pri analiziranih samostalnikih je težko dokazljiv, saj najdemo tako primere, ko je Hipolit v prepisu ohranjal zapis iz izvirnega dokumenta ne glede na drugačen zapis pri Bohoriču (npr. Boh. *Schrebèl, bla, Zhaul, a idem*, lat. *clavus* – Hip. I. del *en shibél, zhaul*, prepis *en shibél, zhaul*), kot primere, ko je zapis polglasnika spremenil (Boh. *Stebèr, bra*, lat. *columna* – Hip. I. del *en stibàr, ena podpurnîa, podpèrik, fájler*, prepis *stibèr, podpèra, ali podpúrnia*; zapisa prvega, nenaglašene polglasnika Hipolit ni spremenil); a tudi v teh primerih se zapis v prepisu ne ujema nujno z Bohoričevim zapisom: Boh. *Mifàl, fli*, lat. *animus* – Hip. I. del *mifsil, lufht, vejft, serzhnúft*, prepis: *mifsel, lufht, vejft*). Podobno je tudi v primeru zapisa zlogotvornega *r*, ko je Hipolit v prepisu dodal Bohoričev izraz iz slovnice, vendar je pri zapisu izpustil krativec: Boh. *Gèrmáda, gromazha idem*, lat. *congeries* – Hip. I. del *enu vkúp spraviszhe, ali spravik, fnoshik, en kup*, prepis *ena vkup shnofhba, sprava, germáda*.

Pri drugih glasovih pa Bohoričev vpliv na Hipolitov prepis prvega dela slovarja ni opazen. Tako je ohranjen odraz *ej* za naglašeni jat pri besedah, kjer ima Bohorič *e* (Boh. *Slép, iga*, lat. *cecus* – Hip. I. del *flejpp, zinkast, zinkiz, flejpiz*, prepis *flejpp, flejpiz*; Boh. *Tek, a*, lat. *cursus* – Hip. I. del (*Cursura .. Cursus idem*): *tezhejne, tejk*, prepis *tejk, tezhénie, téjkanie*), in obratno odraz *e* v primeru, ko ima Bohorič *ej* (Boh. *Mejftu, fta*, lat. *civitas* – Hip. I. del *púrgarstvu, meszhánstvu. Méstu*, prepis *púrgarstvu, meszhánstvu, méstu*); enako velja za odraz *i* za nenaglašeni jat v nasprotju z Bohoričevim *e* (Boh. *Drevu, vá*, lat. *arbor* – Hip. I. del *drivú*, prepis *drivú*).

Podobno lahko opazimo pri nekaterih odrazih za etimološki *o*, zlasti v priponi *-ost*¹⁴ (Boh. *Spodoba, fspodobnuft item*, lat. *aequitas* – Hip. I. del *spodobnoft, enákoft, gliha, glihota, pravizhnoft, brúmnoft*, prepis *spodóbnost, pravíza, fspodóba, enákoft*; Boh. *Debelloft, i*, lat. *crasitudo* – Hip. I. del *debelust, mastust, zverstust, goszháva, debelina*, prepis *goszháva, debelúft, mastnúft, tolstóba, zverstuft, grobúft*), in za nosnik (Boh. *Oftruga, ge*,¹⁵ lat. *calcar* – Hip. I. del *oftróga*, prepis *oftróga*); pri besedi *gos*, kjer je v

¹⁴ Zaradi odsotnosti naglasnih znamenj pri Bohoriču ni jasno, ali gre v navedenih primerih za različen odraz *o* zaradi različnega mesta naglasa.

¹⁵ Bohoričeva oblika *ostruga* z ujevskim odrazom za *o* odstopa od izpričane oblike v sočasnih besedilih (v TT 1577 in TPo 1595 je izpričana samo oblika z odrazom *o*; Korpus 16), najdemo pa jo v obeh Megiserjevih slovarjih.

prvotnem rokopisu navedel obliki z obema odrazoma, je v prepisu izbral drugačnega, kot ga ima Bohorič v slovnici: Boh. *Goß, fi*, lat. *anfer* – Hip. I. del *gus ali gos*, prepis *gús*.¹⁶ Opozoriti pa velja na primer, kjer je Hipolit v nemško-slovensko-latinskem delu prvotnega rokopisa spremenil obliko iz latinsko-slovenskega dela v skladu z Bohoričevo slovnico, v prepisu pa je to obliko izpustil: Boh. *Lebunga, ge, Gofstovanje idem*, lat. *convivium* – Hip. I. del *lebinga, gostaryá, gostuvájne*, II. del *Mahl, gastarey. gofstovánê, gofstaría, lébinga. Convivium*, prepis *Lébunga, Gofstarya*.

Bohorič na Hipolitov prepis ni vplival niti pri poenostavitvi soglasniških sklopov *črě-* in *žrě-* (Boh. *Schrebèl, bla, Zhaul, a idem*, lat. *clavus* – Hip. I. del *en shibél, zhaul*, prepis *en shibél, zhaul*; Boh. *Zhreshnovu drevu, viga vá*, lat. *cerafus* – Hip. I. del *zhéjshna, ali zhéjshnovu drivu*, prepis *zheshnîa, zhéjshnavu drivú*; v zadnjem primeru lahko v prepisu opazimo še spremembo pripone *-ov* v *-av* (morda kot rezultat akanja)¹⁷ kljub Bohoričevi rabi pripone *-ov*). Prav tako je kapucin v prepisu ohranil prehodni *b* v sklopu *-mr-*, ki ga pri Bohoriču ne najdemo¹⁸ (Boh. *Camra, e*, lat. *cubile* – Hip. I. del *pójstila, kozhya, léga, kámбра, týzhje gnejfdu*, prepis *Zimèr, kámбра. tyzhje gnejfdu. luknîa, jama, ali berlóg tih sverín*).

Oblikoslovna ravnina

Celovita analiza oblikovnih sprememb v Hipolitovem slovarju pod vplivom Bohoričeve slovnice bi zahtevala drugačen metodološki pristop, kot je bil izbran za ta prispevek, in pregled bistveno obsežnejšega gradiva. Na podlagi primerjave Bohoričevih seznamov samostalnikov v slovnici s Hipolitovimi slovenskimi ustreznici pod enakimi latinskimi iztočnicami in primerjalnim pregledom teh ustreznici v obrnjenem Hipolitovem slovarju na Franu je bilo mogoče najti le posamične primere, kjer Hipolit ni upošteval Bohoričevih nakazanih rodilniških oblik, če so se te razlikovale od oblik v prvotnem rokopisu: tako najdemo v Bohoričevi slovnici za samostalnik *ud* navedeno množinsko imenovalniško končnico *-i*, pri Hipolitu pa je v obeh

¹⁶ Glasovno pa se ujema z obliko v Megiserjevih slovarjih (od njiju se razlikuje v zapisu končnega /s/): MD 1592 *guß*, MTh 1603 *guß*.

¹⁷ A. Legan Ravnikar (2022: 196) jo v svojem pregledu Hipolitovega besedotvorja pri primeru *murvav* obravnava kot dvojnico pripone *-ov* (izpričani sta tako obliki *murvov* (II. del) kot *murvav* (I. del); podobno npr. *jastrobov* in *jastrobav, kostanjov* in *kostanjav*, a samo *maronav*; Hipolit 2022).

¹⁸ Izpričan je samo v MTh 1603 v zloženki *rištkaembra* (Besedje 16) ob nezloženi obliki *kamra* (Megiser 2023).

rokopisih uporabljena končnica *-ji* (Boh. *Vud, a, Vudi in plurali usitatus, idem*, lat. *Artus* – Hip. I. del *glydji, skléniki, sklepi, vudji*, prepis *glydji, skléniki, sklepi, vudji*). Za samostalni^k *drevo* je pri Bohoriču nakazana sklanjatev brez podaljšanja osnove (Boh. *Drevu, vá*, lat. *arbor*), pri Hipolitu pa je pod iztočnico *caudeus* izpričana rodilniška oblika s podaljšavo: Hip. I. del *nerijén, napravlén s' debla tiga drivefsa*, prepis *S' eniga debla, ali fhtora éniga drivefsa sturjén*. Na podlagi analiziranega gradiva torej vpliv Bohoričeve slovnice na Hipolita na ravni oblikoslovja ni potrjen.

Besedotvorna ravna

Nekoliko več podatkov je analiza prinesla na ravni besedotvorja, tudi tu pa je Bohoričev vpliv na Hipolita komaj opazen. V primerih, kjer se Bohoričevo obrazilo v slovnici in Hipolitovo obrazilo v prvem delu razlikujeta, v prepisu v pregledanih primerih Hipolit obrazila večinoma ni spreminjal: Boh. *Ofliza, ze*, lat. *cos* – Hip. I. del *ósla, brus*, prepis *ofla ali osla*; Boh. *Zhervojédina, ne*, lat. *caries* – Hip. I. del *zhervajédnost ali lejfsna gniloba, strohlívost, zhervajéd[...]*, prepis *zhèrvajédnost, gnílóba inu strohlívoft tiga lejfsá*. Bohoričevi enako obliko pa je Hipolit navedel v drugem, nemško-slovensko-latinskem delu rokopisa: Hip. II. del *Wurmstich. zhèrvojédina. Caries*. Edini primer med pregledanimi zgledi, kjer je v prepisu Hipolit obrazilo prilagodil Bohoriču, je pri ustreznici za latinski *convivium*: Boh. *Lebunga, ge*, lat. *convivium* – Hip. I. del *lebínga, gostaryá, gostuvájne*, prepis *Lébunga, Gofstarya*. V drugem delu prvotnega rokopisa pa je v tem primeru ohranil svoje prvotno obrazilo: Hip. II. del *Mahl, gastarey. goftovánie, goftaría, lébínga. Convivium*.¹⁹

Najdemo pa tudi nekaj primerov, kjer se Bohoričevo obrazilo v slovnici in Hipolitovo obrazilo v prvem delu ujemata, v prepisu pa je Hipolit obrazilo spremenil (Boh. *Shuta, te*, lat. *agger* – Hip. I. del *enu vkupaj spravlejne ene rizhy, De se en grabèn spolni ali famezhe: ena fhanza, shutta*, prepis *vkupaj sprava ali snofhba ene rizhy; en jes, nafsip, safsip, fhanza, bramba, shutina*) oziroma je izpustil besedotvorno varianto, podobno Bohoričevi (Boh. *Svazhina, ne*, lat. *affinitas* – Hip. I. del *fuašhtvu, fvászhina*, prepis *shlahta, Sváfhtvu*).

¹⁹ Obliko *lebunga* sicer najdemo tudi v MD 1592 (Besedje 16), v MTh 1603 pa sta izpričani *lebínga* in reducirana *lebnga* (Megiser 2023). Presenetljivo pa se zdi, da bi MD 1592 z nemško iztočnico vplival na Hipolita pri pripravi latinsko-nemško-slovenskega dela, ne pa pri nemško-slovensko-latinskem delu.

Leksikalna ravnina

Vsaj delno se lahko neposredni vpliv Bohoričevih slovarčkov v slovnici na Hipolitovo predelavo prvega dela slovarja domneva na ravni besedja, saj najdemo nekaj primerov, kjer je bil v prepisu dodan leksem iz Bohoričeve slovnice, npr. Boh. *Zhiftoft, fti*, lat. *castitas* – Hip. I. del *divífhv*, prepis *divífhv*, **zhíftost**; Boh. **Snajnje**, *nja*, lat. *consvetudo* – Hip. I. del *Navada*; *stára Navada*, *perstanuvájne*, *šposnajne*, prepis *naváda*; *ushánza*, *stara naváda*, *štanuvájne*, *šposnánie*, **snanje**, *priásnoft*. Podoben izraz kot pri Bohoriču je dodan tudi pri latinski iztočnici *calathus*: Boh. *Korba*, *be*, *verbes idem*, lat. *calathus* – Hip. I. del *korba*, *prózajna*, *zájna*, *mléjzhna* *pošsóda*, *pleteniza*, prepis *pleteníza*, *korba*, **verbas**, *zajna*, *koshárna* *prózajna*: *mlejzhna* *pošsóda*. Pri iztočnici *acus* pa je v izvirnem Hipolitovem rokopisu Bohoričevi enaka ustreznica prečrtana, v prepisu pa je navedena na prvem mestu: Boh. *ligla*, *le*, lat. *acus* – Hip. I. del *šhivánka* *yglá*, *frem*, prepis *yglá*, *šhivanka*, *ali frem*. Enake lekseme najdemo uporabljene tudi v nemško-slovensko-latinskem delu, le pri *znanje* ni primera, kjer bi bila uporabljena enaka latinska ustreznica, kot je latinska iztočnica v prvem delu.

Reinigkeit, keuschheit. **zhíftost**, poſhténie, framoshlívoft, divízhnoft. Castitas, Castimonia, pudicitia.

Wüſſenſchaft. vejdnost, **snánie**, vuzhenúft, šposnánie, ſaftópnoft. scientia, notitia, Cognition

Korb. kórba, pleteníza, **vérbas**, ali jérbas, prózanîa. Corbis, Cophinus, ſporta, Calathus

Nadel. fhivánka, **yglá**. acus

A glede na to, da jih lahko najdemo tudi pod drugimi latinskimi iztočnicami v izvirnem rokopisu, ni mogoče z gotovostjo trditi, da jih je Hipolit prevzel iz Bohoričeve slovnice.

Obſturpatuſ. geſchándet, geſchwächt. skurbàn, ob poſtéjne perprávlén, ob divíftvu, ob **zhíftost** perprávlén, oſlabèn

Scientia. wüſſenſchaft, kunſt, wüſſenheit. vuzhenùſt, ſaſtópnoſt, kunſht. véjdnost, **fnájne**, vejdeózhnoſt, vejſt

Panarium. brotkaſten, brotkorb. krúſhna almára, krúſhna kámbrá, krúſhna kórba, ali pleteníza. krúſhni **verbafſ**. krúſhníza

Nauticus, Acus nautica. ſchiffcompaſſ. vífhavna **yglá**, ali yglíza v'bárki katéra káfhe, kam ta bárka gréde, ali ſe imà vífhati

Možna razlaga bi bila tudi, da jih je Hipolit dodal iz enega od Megiserjevih slovarjev (uporabljal naj bi predvsem *Dictionarium quattuor linguarum*, iz *Thesaurus polyglottus* naj bi pripisal le nekaj izrazov (Breznik 1926: 137), čeprav bi glede na latinsko iztočnico pričakovali, da bi Hipolit pri latinsko-nemško-slovenskem delu uporabljal predvsem slovar iz leta 1603. A od navedenih primerov sta ob enakih latinskih izrazih pri Megiserju uporabljena samo *igla* in *čistost* (ki pa v MTh 1603 izkazuje prekožložno asimilacijo), *verbes* in *znanje* pa sta izpričana v drugih geslih (gl. preglednico 2).

	MD 1592 (po Läg Reid 1967)	MTh 1603 (po Megiser 2023)
čistost	zhiftost, Keuschhait, Lauterkait, Saubrigkait, castitas, puritas, mundicia	zhiftoft LATINSKO: castitas, NEMŠKO: Keuschheit, reinigkeit, zucht
igla	jigla, Nadel, acus	iglà, knofilza, LATINSKO: acus, NEMŠKO: nadel, glufen
verbes	verbes, Korb, corbis	verbes, korbiza, kofharia krufhna korba, LATINSKO: corbis, NEMŠKO: ein Korb kofharja, korba, verbes , korbiza, LATINSKO: quafillus, NEMŠKO: ein geflochter Korb
znanje	snajnje, Verwandtschafft, cognatio, necessitudo	rud, fhlahta, fnainie, LATINSKO: cognatio, NEMŠKO: verwandtschafft

Prav tako lahko najdemo bistveno več primerov, ko Hipolit v prepisu ob enakem latinskem izrazu ni dodal Bohoričeve slovenske ustreznice. Nekaj jih je navedenih v preglednici 3.

Bohorič	Latinska ustreznica	Hipolit I. del	Hipolit prepis
Artizh, a	collis	ena goriza, hríbiz, gritzh, rígel	en grizh, hribèz, klanèz, goríza
Beteg, a	dolor	bolezhýna, fhálost, kumrájne, grímajne, fhálovájne	* bolezhína, sháloft, kumèr, grímanie, shaluvánie
Firfcht, a, Viuda, a idem	dux	VóJVoda, sprejmláviz, poglavár, Capitàn, hérzog	Vójuoda, vojár, Capitàn, herzog

Bohorič	Latinska ustreznica	Hipolit I. del	Hipolit prepis
Shpiza, ze	acies	pobóyna ordénga, ali boyska órdenga	pobóyna ali boyska órdenga
v' metelnoft, fti	ars	mojſtría, Kunfht, ántverh, falſhya, Savínoft ali pregnanoft, hímba	Kunfht, antvèrh, mojſtría, falſhya, himba
Bekajne, nja	balatus	bléjaníe tih ovaz	bléjaníe ene ovze
Helze, za	capulus	rozhaj, ròzha	plasníza, rozha, rozhaj
Kardellu, la	agmen	ena troppa sholnerjou ali földátou, Kateri na vújko maſhírajo, ena majhena armáda, ali vojska	ena tropa, ali mnóshiza maſhèrajozhih vojszhákou, ena májhena armáda ali vojska
Purgarmaſhtrovu opravilu, viga, la,	confulatus	ta purgermaſtrýa, ali púrgermastrova flushbá, oblást, inu zhast	púrgermastrova flushbá, oblást, inu zhast

Tudi pri nekaterih od teh primerov pa lahko Bohoričevemu enak izraz najdemo pri drugih latinskih ustreznica ali v nemško-slovensko-latinskem delu izvirnega rokopisa:

Ducatus. Verwaltung: Item herzogthum haubtmannschafft. governájne, éna Herzogýa, éna Capitanýa, vójvodstvu, defhella éniga **firfta**

Phalanx. ein kriegsheer von 8000 fusknechten. éna mnofhiza ali **kardélu** od ósem tauſhent péjshzou

Schmerz. bolezhína, **betég**, betésh, martra, shaloft, boléjsen. dolor, cruciatus, moeror, aegritudo

Kunst. kunfht, snájne, **vmétalnoft**, mojſtría. ars, artificium

Messerstiel, messerhefte. **hélze**, fhtil, ali plasníze pèr nóshu. manubrium cultri

Čeprav posamezni primeri kažejo, da je Hipolit pri predelavi latinsko-nemško-slovenskega dela vsaj občasno uporabljal tudi slovarčke v Bohoričevi slovnici, pa neposrednega vpliva na to delo očitno niso imeli.

Zaključek

Primerjava slovenskih ustreznih izbranih latinskih samostalnikov na A–Ex v Bohoričevi slovnici ter v izvirnem Hipolitovem latinsko-nemško-slovenskem slovarju in njegovem prepisu oz. predelavi je pokazala, da je Hipolit pri predelavi sicer občasno uporabljal tudi slovarčke v Bohoričevi slovnici, vendar njihov vpliv večinoma ni bil neposreden. Večino sprememb, ki se jih pripisuje Bohoričevemu vplivu, je namreč Hipolit uvedel že v nemško-slovensko-latinskem delu izvirnega rokopisa. Pri vplivu Bohoričeve slovnice gre predvsem za sistematične spremembe zapisa nekaterih glasov (zlasti sičnikov in šumnikov) in spremembe odraza za *ń* sredi besede, druge glasovne spremembe so redke, oblikoslovne in besedotvorne spremembe na podlagi analiziranega gradiva v prepisu niso bile potrjene. V redkih primerih lahko domnevamo neposreden vpliv posameznih Bohoričevih izrazov iz slovarčkov na Hipolitove ustreznice za iste latinske besede. Tovrstni vpliv je v določenih primerih dokazljiv na leksikalni ravni, kjer je bil v prepisu dodan Bohoričev izraz iz slovarčka, nesistematična primerjava z nemško-slovensko-latinskim delom pa kaže, da je utegnil Hipolit iz Bohoričeve slovnice več izrazov prevzeti že pri pripravi drugega dela izvirnega rokopisa; v njem najdemo tudi izraze, ki jih pozneje v prepisu prvega dela ni uporabil; za izčrpnjšo primerjavo bi bila potrebna posebna analiza pojavljanja Bohoričevih besed pri enakih nemških iztočnicah v Hipolitovem slovarju in primerjava z ustrezniciami v latinsko-nemško-slovenskem delu, ki presega obseg tega prispevka.

Viri in literatura

Kozma AHAČIČ, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. (Linguistica et philologica, 18). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kozma AHAČIČ, 2012: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)*. (Linguistica et philologica, 28). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

BESEDJE 16 = Kozma AHAČIČ, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Majda MERŠE, Jožica NARAT, France NOVAK, 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Tudi na spletu.

Adam BOHORIC, 1584: *Arcticae horulae succifivae*. Wittenberg.

Anton BREZNIK, 1926: Slovenski slovarji. *Razprave znanstvenega društva za humanistične vede* 3, 110–174.

HIPOLIT 2022 = *Slovensko-nemško-latinski slovar po rokopisnem slovarju Hipolita Novomeškega Dictionarium trilingue (1711–1712): z listkovnim gradivom Jožeta Stabeja*. Spletni slovar na www.fran.si.

Francè KIDRIČ, 2013 [1928]: Hipolit (1667–1722). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi231720/#slovenski-biografski-leksikon>. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 3. zv. Hintner - Kocen*, ur. Izidor Cankar et al., Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1928.

Jernej KOPITAR, 1809: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana.

Annelies LÄGREID, 1967: *Hieronymus Megiser: Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch: Neugestaltung und Faksimile der ersten Ausgabe aus dem Jahre 1592*. Wiesbaden: O. Harrassowitz.

Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2022: Besedotvorje v rokopisnem Hipolitovem slovarju (1711–1712): slovarsko izročilo in novosti. *Jezikoslovni zapiski* 28/2, 185–204.

MD 1592 = Hieronymus MEGISER, 1592: *DICTIONARIVM QVATVOR LINGVARVM*. Graz.

Megiser 2023 = Jože STABEJ, 1977: *Hieronymus Megiser: Slovensko-latinsko-nemški slovar po Thesaurus polyglottus (1603)*. Dopolnjena in popravljena izdaja. Spletni slovar na www.fran.si

MTh 1603 = Hieronymus MEGISER, 1603: *Thesaurus polyglottus*. Frankfurt.

Hipolit NOVOMEŠKI, 1711–1712: *Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimis Europae linguis compositum in anteriori parte latino-germanico-sclavonicum in posteriori parte germanico-sclavonico-latinum* (Rokopisna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice, Ms II 182).

TPo 1595 = Primož TRUBAR, 1595: *HISHNA POSTILLA*. Tübingen.

Gerhard NEWEKLOWSKY, 2013: Pohlinova in Gutsmanova slovnica. *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas: ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. Ur. Irena Orel. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 155–171.

Irena OREL, 2022: Leksika Hipolitovega slovenskega prevoda Orbis pictus (1712) primerjalno s kasnejšimi delnimi slovenskimi prevodi. *Jezikoslovni zapiski* 28/2 (2022), 171–183.

Jože TOPORIŠIČ, 1983: Pohlinova slovnica. *Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: zbornik predavanj* 19. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 95–128.

Jože TOPORIŠIČ, 1989: Bohoričica 17. in prve polovice 18. stoletja. *Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. (Obdobja, 9). Ur. Aleksander Skaza in Ada Vidovič-Muha s sodelovanjem Jožeta Severja. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 233–252.

TT 1577 = Primož TRUBAR, 1577: *NOVIGA TESTAMENTA PVSLEDNI DEIL*. Tübingen.

THE INFLUENCE OF BOHORIČ'S GRAMMAR ON HIPPOLYTUS'S TRILINGUAL DICTIONARY

Summary

The trilingual dictionary *Dictionarium trilingue [...]*, compiled by the Capuchin Father Hippolytus Rudolphwertensis in 1711–1712, contains more than 30,000 different Slovene words. The first (Latin-German-Slovene) part of the dictionary had already been in the process of being printed, but the printing stopped when Hippolytus became acquainted with the grammar of Adam Bohorič. He then began to adjust the spelling of some of the consonants in the second (German-Slovene-Latin) part of the dictionary according to Bohorič's model and rewrote the first part, but abandoned the work after the letter E. The author compares selected nouns with Latin equivalents beginning in letters A-E in the vocabulary lists in Bohorič's *Arcticae horulae* (1584) with the Slovene equivalents for the same Latin words in the original and the reworked Hippolytus's manuscript in order to analyze to what extent and on which linguistic levels (orthographic, phonological, morphological, lexical) Bohorič's vocabulary lists in the grammar influenced Hippolytus's Slovene equivalents in his reworked manuscript. The Slovene equivalents in the second (German-Slovene-Latin) part of the original dictionary which Hippolytus completed after becoming acquainted with Bohorič's grammar are also taken into account.

The comparison shows that while Hippolytus occasionally relied on the vocabulary lists in Bohorič's grammar book in reworking the first part of his manuscript, their influence was mostly indirect. In fact, most of the changes attributed to Bohorič's influence were already introduced by Hippolytus in the German-Slovene-Latin part of his original manuscript. The influence of Bohorič's grammar can be seen primarily in the systematic changes in the spelling of certain consonants (especially sibilants) and in the changes in the reflex of the palatal *ń* in the middle of the word. Other phonological changes are rare, while no morphological or word-formation changes have been confirmed in the analyzed material from the reworked manuscript. In a few cases, we can assume a direct influence of Bohorič at the lexical level, where Bohorič's words from the vocabulary lists were added to the reworked manuscript. An unsystematic comparison with the German-Slovene-Latin part of the original dictionary shows that Hippolytus may have taken several words from Bohorič's grammar already when preparing the second part of the original manuscript; in it, we can also find words that he did not use later in the transcription of the first part.